

Ruud Abma

Freud is niet dood

Bespreking van Barry Richards (1989) *Images of Freud. Cultural responses to psychoanalysis*. Londen: J.M. Dent & Sons

In 1964 schreef de Franse communistische filosoof Louis Althusser een programmatisch artikel, getiteld 'Freud en Lacan'. Zijn stelling was dat de psychoanalyse sinds haar ontstaan voortdurend onderhevig is geweest aan revisionisme en ideologische exploitatie. Met name de filosofie en de sociale wetenschappen hebben telkens getracht de psychoanalyse aan te passen aan de credo's en praktijken van de burgerlijke ideologie. Het kernstuk daarvan was de idee van het *autonome subject*, dat volgens Freud een illusie was. Eén van de effecten van Althussers ideologische interventie was dat er in de jaren zeventig een nieuwe generatie van Freud lezers ontstond. Marxistische en feministische auteurs kwamen via een *retour à Freud* (en Lacan) tot een nieuwe interpretatie van de kapitalistische respectievelijk de patriarchale samenleving.

Deze herlezing van Freud maakte geen eind aan de dominante Freud-interpretatie. In de leerboeken van de academische psychologie wordt nog steeds een sterk versimpeld en daardoor onjuist beeld van de psychoanalyse gegeven. De Engelse psycholoog Barry Richards doet nu, vijfentwintig jaar na Althusser, opnieuw een poging deze valse beeldvorming te ontmaskeren.

Geluk en tragedie

Richards contrasteert de psychoanalyse met twee burgerlijke filosofische of ideologische uitgangspunten: het psychologisch utilitarisme en het romantisch transcendentalisme. Het *psychologisch utilitarisme* houdt in dat de mens lust nastreeft en ellende probeert te vermijden. Mensen leven volgens een kosten-baten-analyse. Dit is de kern van de Freud-interpretatie in de officiële psychologie. Het *romantisch transcendentalisme* gaat een stap verder: mensen kunnen alleen gelukkig worden door de beperkingen van het dagelijks leven te overwinnen, en hun authentieke zelf te herontdekken. Dit kan bereikt worden door individuele bewustwording, of door een collectieve opheffing van maatschappelijke beperkingen. De eerste variant vinden we in bijvoorbeeld de *humanistische psychologie*, de tweede in de radikaal-linkse theorieën van de jaren zeventig.

De psychoanalyse heeft volgens Richards een heel andere boodschap. Het menselijk leven is per definitie een tragedie. Vanaf de vroege kindertijd wordt het leven gekleurd door desillusies en angsten, en de enige reële uitweg is dat men hiermee moet leren leven. Freud predikt evenwel geen passieve berusting: men mag en moet proberen zijn lot te verbeteren, maar zonder de illusie te koesteren dat men daarmee het fundamentele tekort van de *condition humaine* kan opheffen.

Dit realisme van Freud ten aanzien van het menselijk bestaan wordt in de receptie van zijn ideeën binnen de psychologie (en binnen de intellectuele wereld in het algemeen) genegeerd of weersproken, aldus Richards. Hij illustreert dit aan de psychoanalyserceptie in drie velden: de academische psychologie, de humanistische psychologie en de kritische theorieën van de jaren zeventig.

Freud is dood

In de leerboeken van de *academische psychologie* wordt Freud gepresenteerd als een representant van het psychologisch utilitarisme. Hij vestigde de aandacht op de rol van seksualiteit in de psychische ontwikkeling en op de nawerkingen daarvan in het leven van volwassenen. Het menselijk gedrag wordt door (seksuele) lust gedreven (de biologische driftimpulsen uit het Es). In de loop van de psychische ontwikkeling worden deze impulsen in toenemende mate ingeperkt door maatschappelijke eisen (geïnternaliseerd in het Boven Ik). Tussen beide in speelt het Ik de rol van bemiddelaar, en van aanpassingsorgaan.

Richards wijst op het selectieve karakter van een dergelijke psychoanalyse-interpretatie. Datgene wat voor Freud en zijn navolgers een kernstuk was van de psychoanalyse, namelijk de werking van het Onbewuste, wordt als empirisch niet verifieerbaar afgedaan. Nadat op deze wijze de angel eruit is gehaald, verklaart men in de leerboeken de psychoanalyse tot *dode taal*: Freud heeft zijn betekenis gehad voor de ontwikkeling van de psychologie, en daarmee basta. Dat de psychoanalyse tot op de dag van vandaag een levende traditie is, met eigen internationale en nationale organisaties en tijdschriften, wordt door de academische psychologie genegeerd. Daarom is Freud voor de officiële psychologie niet alleen dood, hij is ook doder dan andere grote mannen in de psychologie, aldus Richards.

Het goede is in de mens

De tweede traditie die Richards bespreekt, de *humanistische psychologie*, neemt het versimpelde beeld van de psychoanalyse uit de academische psychologie over, en maakt het tot voorwerp van een antropologische kritiek. De humanistische psychologen bestrijden Freuds idee dat het leven een tragedie is: de mens is in wezen goed, en al zijn ongeluk en misère komen voort uit de

internalisatie van maatschappelijke normen en eisen. Het authentieke in de mens wordt gecorrumpeerd door de repressieve invloed van de omgeving. De taak van de therapie is de authentieke kern, het zelf, weer tot spreken te brengen, en de geïnternaliseerde elementen hieraan ondergeschikt te maken. Richards ziet de humanistische psychologie als een mengeling van utilitarisme en romanticisme: de mens streeft geluk en bevrediging na, maar hij zal deze pas werkelijk bereiken als hij er in slaagt de sociaal opgelegde beperkingen te overwinnen.

De *links-radikale theorieën* van de jaren zeventig (freudo-marxisme en feminisme) hebben grosso modo hetzelfde uitgangspunt als de humanistische psychologie, met dit verschil dat de transcendentie van het bestaande niet louter wordt gezien als een individueel maar vooral als een collectief project. De individuele mens kan pas gelukkig worden als het bestaande maatschappelijke stelsel is vervangen door een rechtvaardiger sociaal bestel. De psychoanalyse wordt hier vooral ingezet als middel om te analyseren hoe maatschappelijke onderdrukkende structuren inwerken op het privé-leven, en hoe onbewuste factoren bijdragen aan het in stand houden van de onderdrukking. Richards wijst er terecht op dat het een misvatting is sociale rechtvaardigheid en individueel geluk in elkaars verlengde te plaatsen. Niet alleen moet men maatschappijanalyse en psychoanalyse theoretisch van elkaar onderscheiden, maar ook is een rechtvaardige maatschappij geen voldoende voorwaarde voor de uitbanning van psychische stoornissen.

Psychoanalyse en cultuur

De stelling van Richards is nu dat de receptie en transformatie van de psychoanalyse in deze drie velden - de academische psychologie, de humanistische psychologie, en de radikaal-linkse theorieën - indicatief is voor de wijze waarop de psychoanalyse in het algemeen wordt ontvangen. Het komt er op neer dat de psychoanalyse op maat wordt gemaakt van het Procrustesbed van het psychologisch utilitarisme en het transcendentiaal romanticisme. Deze receptie is niet eenvormig: ze wordt beïnvloed door golfbewegingen in de intellectuele cultuur. Zo stond de psychoanalyse interpretatie binnen de naoorlogse academische psychologie vooral in het teken van de *positivistische revolutie*. In feite leidde dit tot een eliminatie van het subject als voorwerp van onderzoek en theorievorming. Vanaf de jaren vijftig ontstaat als reactie hierop een aantal holistische stromingen die het subject juist centraal stellen. In het eerste geval wordt de psychoanalyse vooral op epistemologische gronden gekritiseerd, in het tweede geval op antropologische gronden.

Het bovenstaande vormt echter nog maar het binnenste kader van Richards' analyse. Het gaat hem niet alleen om een contextuele geschiedenis van psychologie en psychoanalyse, maar ook om een cultuurgeschiedenis in de zin van *psycho-historie*. In dit ruimere kader ziet hij de snel groeiende populariteit van de psychoanalyse in de periode voor de Tweede Wereldoorlog als een reactie op het ontstaan van de moderne massamaatschappij. In de metropolen van het Westen zijn het leven en de ervaringen van de individuen sterk gefragmenteerd. De stoornissen die hiervan het gevolg zijn, kunnen binnen de analyse beheersbaar, en binnen de theorie interpreteerbaar worden gemaakt.

De behoefte aan illusies

Een van deze interpretaties is dat met het ontstaan van de consumptie en verzorgingsmaatschappij de psychische structuur van het subject is veranderd ten opzichte van Freuds tijd. Dit uit zich vooral in de opkomst van een narcistische persoonlijkheid, die zich kenmerkt door almachtsfantasieën en een overheersend verlangen naar een imaginaire versmelting met het Ik ideaal. Richards lijkt met deze analyse in te stemmen: hij ziet de wens tot zelf actualisatie en transcendentie van repressieve structuren zoals die tot uiting komt in de humanistische psychologie en de links radikale theorieën als manifestaties van deze regressieve tendensen.

Daartegenover plaatst hij het realisme van de psychoanalyse: het subject is gespleten, de structuren laten zich niet transcenderen en de gekoesterde illusies leiden alleen maar tot meer ellende. In wezen komt het erop neer, aldus Richards, dat men met de illusie van het autonome subject het bestaan van 'de ander' miskent. *The most basic, persistent illusion is that other people do not exist, and that the individual can omnipotently avoid the pains of life which flow inevitably from our investments in and conflicts with other people, and from our biological vulnerability. To endure life is to endure the existence of others - which is also to endure oneself as a separate, conflicted individual.* (p.45)

Conclusie

Richards wil met zijn boek zowel leken als ingewijden bereiken. Voor de eersten wil hij een tegenwicht bieden voor de psychoanalyse-interpretaties van de officiële psychologie, de tweede groep wil hij interesseren door de psychoanalyse te combineren met filosofische en cultuur historische inzichten.

Naar mijn mening slaagt hij in het eerste beter dan in het tweede. De hoofdstukken 4 en 5 bieden een vernietigende en soms amusante afrekening met de psychoanalyse-interpretaties van de academische en humanistische psychologie. De uiteenzettingen over de links-radikale theorieën

(in hoofdstuk 6) hebben een meer sympathiserende toonzetting - Richards evalueert er ook zijn eigen intellectuele verleden. De cultuurhistorische plaatsing van de psychoanalyse (hoofdstukken 3 en 7) getuigt van een brede belesenheid, maar de koppeling tussen de psychoanalyse receptie en de ontwikkeling van het westerse kapitalisme (de 'ideologieën van de markt') wordt te gemakkelijk gelegd. Hetzelfde geldt voor de impliciete gelijkstelling van 'de ander' in de psychische ontwikkeling met 'andere mensen' in het dagelijks leven (zie het citaat hierboven). Freuds theorie wordt hier te snel tot levensfilosofie verheven, waardoor Richards' betoog, zijns ondanks, toch humanistische trekjes vertoont.

Ondanks deze kanttekeningen vind ik het boek als inleiding geslaagd. Richards is goed thuis in de thema's en theorieën die met zijn onderwerp verband houden, en presenteert deze op toegankelijke wijze. Bij de gevorderde lezer zal zijn cultuurhistorische interpretatie van de psychoanalyse ongetwijfeld discussie oproepen, maar dat is inherent aan een dergelijke onderneming.

10 januari 1990, 16 april 1994

Deze recensie is verschenen in *Psychologie & Maatschappij*, 14, 1990, 184-186.

gewijzigd: 27 mei 2006

[dr. Ruud Abma](#)

